

Rogoziński, Andrzej

Pamiętajmy o rogatkach

Nasze Korzenie 2, 26-30

2012

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Pamiętajmy o rogatkach

Budynki rogatek miejskich w Płocku to prawie dwustu-letnie zabytki architektury klasycystycznej. Od czasu wzniesienia wielokrotnie zmieniało się ich przeznaczenie. Na początku XIX wieku były siedzibą poborcy miejskich opłat drogowych i celnych, w chwili obecnej zaś pełnią funkcje użytkowe. Od niespełna dwóch wieków stale towarzyszą kolejnym pokoleniom płocczan.

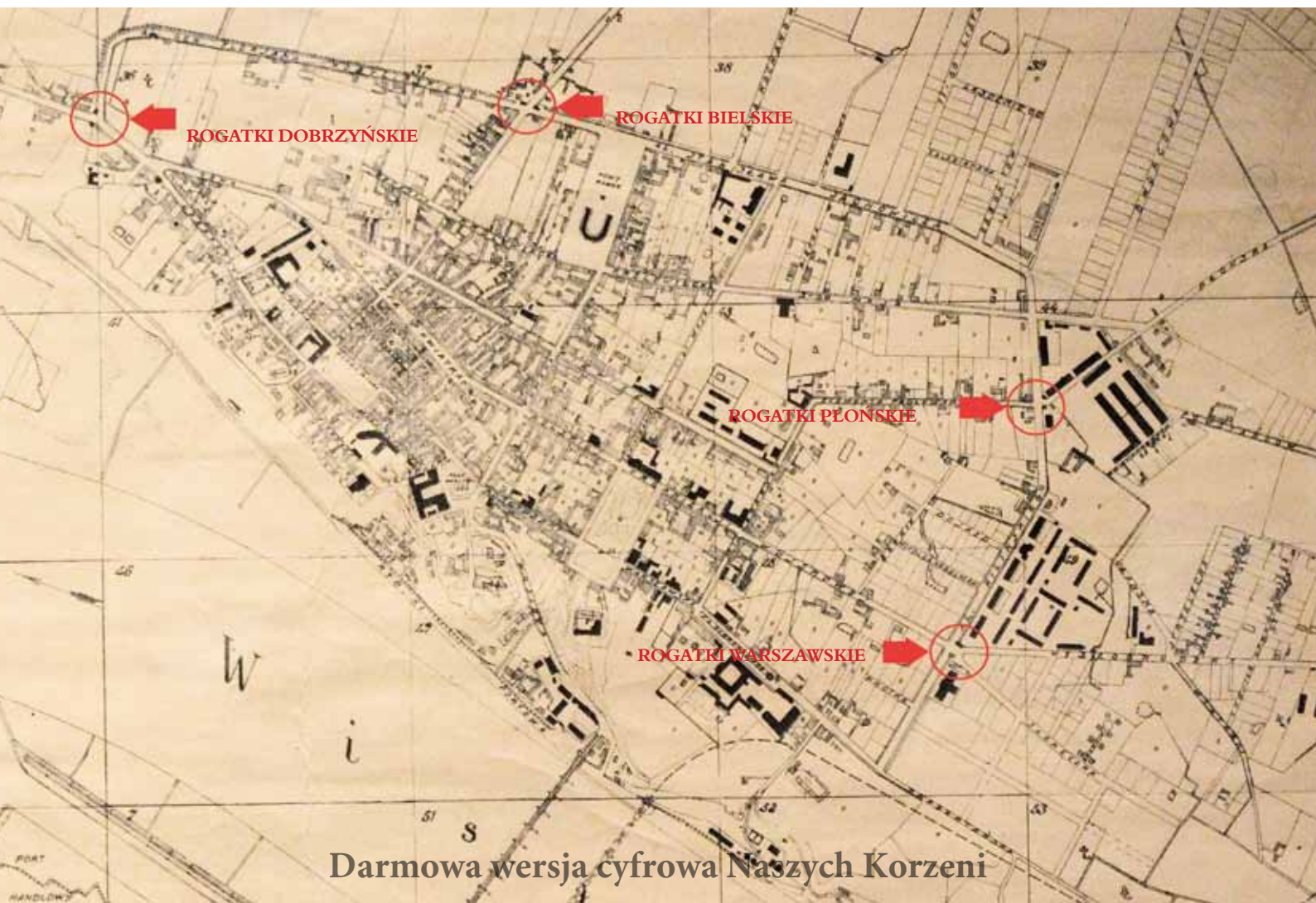
Celem niniejszej rozprawy jest przypomnienie historii płockich rogatek, a także zapoznanie czytelnika z najnowszymi ustaleniami na ich temat. Szczególną uwagę poświęciłem rogatom płońskim i bielskim, a to głównie dlatego, że dotychczas były one traktowane w płockich publikacjach nieco po macoszemu. Szczególnie widać to na przykładzie tych ostatnich. Próżno szukać jakiegokolwiek wzmianki o nich w lokalnych przewodnikach. Jeśli zaś chodzi o rogatki płońskie, to popularne jest stwierdzenie, że obydwa budynki uległy przebudowie i pierwotnie były znacznie większe¹. Będę się starał dowieść, że niekoniecznie tak musiało być.

Opis płockich rogatek nie byłby pełny bez krótkiego wyjaśnienia, czym jest rogatka i jaka jest geneza jej powstania. Otóż rogatka

to niewielki budynek najczęściej parterowy. Służył poborowi opłat i wyznaczał granice miasta. Rogatki przeważnie budowane były parami, po obu stronach drogi, przy głównych ciągach komunikacyjnych. W polskiej architekturze są one obecne od drugiej połowy XVIII wieku, a ich powstanie związane było z postępującą rozbudową miast. Poza Płockiem klasycystyczne rogatki znajdziemy w Kaliszu i w Warszawie. Wszystkie one pochodzą z pierwszej połowy XIX wieku. Obiekty z Płocka i Warszawy łączy osoba architekta jak również podobieństwo formy.

Prace związane z budową rogatek miejskich w Płocku rozpoczęto około 1816 roku. Ich projekt opracował działający wówczas w mieście budowniczy rządowy, Jakub Kubicki (1758-1833). Zaprojektował on cztery pary budynków. Swoje nazwy wzięły od miejscowości, do których prowadziły główne trakty komunikacyjne. Były to więc rogatki dobrzyńskie, płońskie, warszawskie i bielskie. Oprócz nich w tym samym okresie powstały tzw. rogatki nadwiślańskie. Właściwie była to rogatka, ponieważ składała się tylko z jednego budynku. Niestety, nie sposób dziś ustalić nazwiska autora tej budowli.

Lokalizacja płockich rogatek miejskich na planie miasta z 1936 r.; plan w zbiorach Muzeum Mazowieckiego w Płocku.

Rogatki bielskie ok. 1915 r.; karta pocztowa ze zbiorów Bartosza Stefańskiego.

Omawiane budynki były miejscem poboru opłat drogowo-celnych, jak również pełniły funkcję wartowni. Od 1836 roku w rogatkach dobrzyńskich, bielskich i warszawskich wynajmowano lokale prywatnym osobom². Inaczej było w przypadku rogatki płońskiej i nadwiślańskiej. Ze względu na ich niewielkie gabaryty były to budowle jednoizbowe³.

ROGATKI BIELSKIE

Znajdowały się na środku skrzyżowania obecnych ulic Bielskiej i Jachowicza, mniej więcej na wysokości znajdującego się tam aktualnie pasa zieleni. Taką lokalizację możemy określić na podstawie planu Płocka z 1922 roku. Były to budynki dość okazałe, na planie prostokąta, dwukondygnacyjne, z czterospadowym dachem. W swojej formie były nieco skromniejsze niż rogatki warszawskie czy dobrzyńskie. Jeśli chodzi o datę ich budowy, to na podstawie dokumentów zgromadzonych w Archiwum Miejskim w Płocku możemy stwierdzić, że powstały przed 1824 rokiem. Pod tą datą bowiem istnieje korespondencja pomiędzy Komisją Województwa Płockiego a Urzędem Muncypalnym, w której komisja przypomina o przekazaniu dla administracji dochodowo-skarbowej lokalu w już istniejącej rogatce bielskiej⁴. Budynki te były nie tylko miejscem poboru opłat za wjazd do miasta, ale pełniły również funkcję lokali mieszkalnych i usługowych. Zachowała się umowa z 25

sierpnia 1829 zawarta między Urzędem Muncypalnym a Ignacym Sobańskim, dotycząca najmu lokalu mieszkalnego na piętrze rogatki bielskiej⁵. Podobnie sprawa przedstawiała się na początku XX wieku, również wtedy budowle te pełniły wielorakie funkcje. W 1921 roku niejaki Czuk Hersz wynajął od magistratu lokal na sklep w domku po lewej stronie na rogatce bielskiej⁶. Od 1922 roku przy jednej z tych rogatki funkcjonowała także kuźnia Piotra Malinowskiego⁷. Jednak sześć lat później władze miasta nie przedłużyły wynajmu przybudówki, w której znajdowała się owa kuźnia, z uwagi na plan rozszerzenia i uporządkowania Alei Miejskiej. Mimo to zakład funkcjonował jeszcze przez rok⁸. Również w jednym z budynków niejaki Szlamia Wiór prowadził sklep, a także „herbaciarnię ze sprzedażą piwa”. Miało to miejsce w 1925 roku⁹. W owym czasie rogatki bielskie funkcjonowały pod adresem ulica Bielska 47¹⁰.

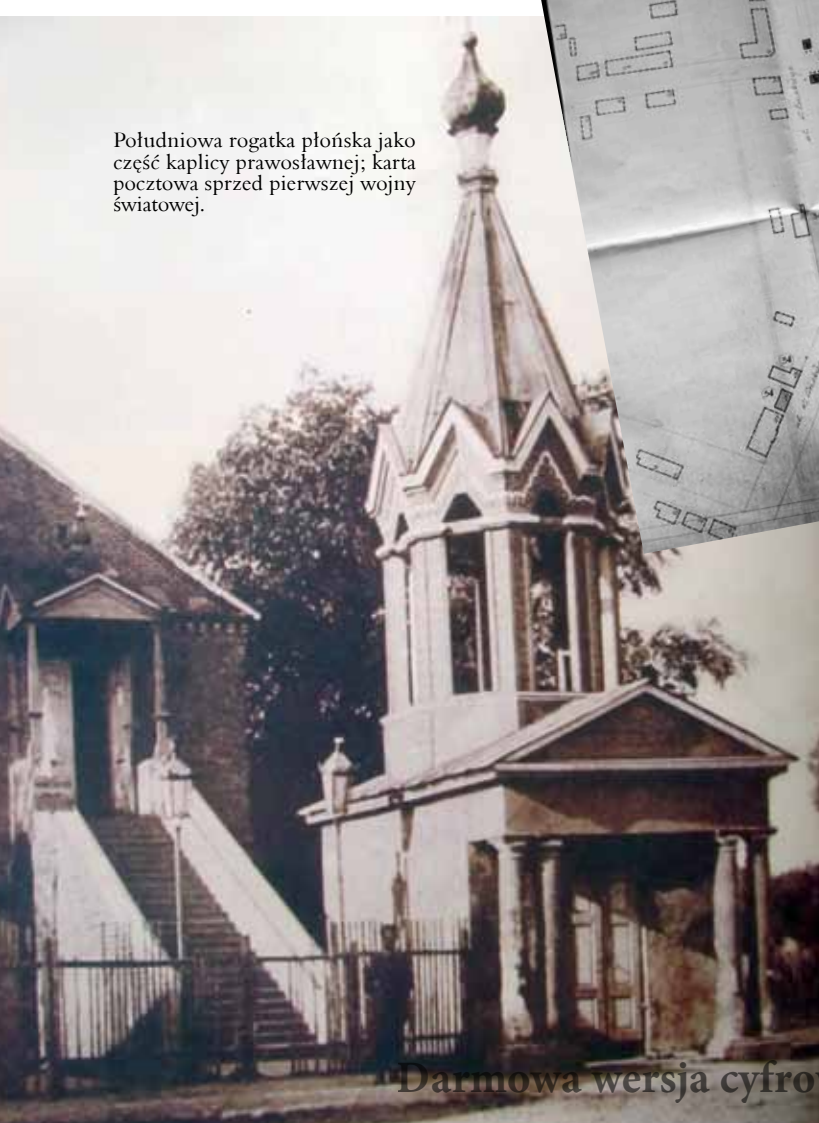
Płockie opracowania poruszające temat rogatki podają informację, że rogatki bielskie zostały rozebrane w latach dwudziestych minionego wieku z powodu złego stanu technicznego. Jednak na planie Płocka z 1936 roku, autorstwa inżyniera Stefana Medzyńskiego, rogatki te nadal są obecne. Prawdopodobnie zostały zniszczone przez okupanta niemieckiego w czasie drugiej wojny światowej. Z pewnością istniały do 1940 roku, wtedy bowiem została wykonana przez Mirosława Przybylskiego fotografia przedstawiająca jeden z tych budynków¹¹.

ROGATKI PŁOŃSKIE

To najmniej okazałe z płockich rogatek, a mimo to o najbogatszej historii. Znajdują się przy alei Kilińskiego 12. Niegdyś stanowiły granicę miasta, następnie strzegły koszar wojskowych. Obecnie są urokliwą wizytówką jednej z wyższych uczelni. Pełnią funkcje punktu kserograficznego i lokalu gastronomicznego.

Aktualnie są to jedyne rogatki w Płocku nie stanowiące bliźniaczej pary. Jednak nie zawsze tak było. Analogicznie do pozostałych rogatek również i one zostały pobudowane jako swoje lustrzane odbicie. Prawdopodobnie zostały wzniesione jako ostanie ze wszystkich budynków rogatkowych – w 1825 roku. W tym właśnie roku Kommissya Województwa Płockiego wydała obwieszczenie dotyczące licytacji *na wybudowanie dwóch małych Domków rogatkowych w Mieście Płocku przy wieżdzie Trektem Płońskim*¹². Dokument ten sugeruje, że były to budynki małych rozmiarów. Zapewne wyglądały jak obecna rogatka północna, a więc były to budowle jednoizbowe, pobudowane na rzucie zbliżonym do kwadratu. W takiej formie są przedstawiane na kolejnych planach Płocka z lat 1880, 1906, 1917, 1936. Pewna zmiana nastąpiła przed pierwszą wojną światową. Wtedy budynek rogatki południowej zaadaptowano na część kaplicy prawosławnej. Zarys budynku nie zmienił się. Modyfikacji uległ dach, ponieważ nadbudowano wieżyczkę, w której mieścił się dzwon. Na tyłach rogatki wymurowano

Południowa rogatka płońska jako część kaplicy prawosławnej; karta pocztowa sprzed pierwszej wojny światowej.

schody prowadzące na piętro sąsiedniego budynku. Tam znajdowała się właściwa kaplica pw. św. Piotra i Pawła. Funkcjonowała ona do chwili wycofania się wojsk rosyjskich. Jednak budynek w takiej formie przetrwał jeszcze kilka lat. Świadczy o tym uchwała z posiedzenia magistratu z 20 marca 1920 ponagląca demontaż kopuły cerkiewnej¹³.

W dwudziestoleciu międzywojennym rogatki płońskie ponownie zaczęły pełnić funkcję punktu poboru opłaty wjazdowej do miasta. W jednej z nich funkcjonował również sklepik niejakiego Jaroszka¹⁴. Budynki te pozostały w posiadaniu władz miasta do drugiej wojny światowej. Jeszcze w latach trzydziestych XX wieku pełniły funkcję lokali użytkowych i mieszkalnych. Dopiero po 1945 roku przeszły pod administrację wojskową i zostały zaliczone do części sąsiadujących koszar. W latach pięćdziesiątych rogatka południowa została powiększona i uzyskała obecny wygląd. Na schemacie rozmieszczenia budynków w koszarach warszawskich i płońskich z 1950 roku obydwie budowle są jeszcze wielkości obecnej rogatki północnej¹⁵. Jednak na planie miasta z 1956 roku budynek południowy ma już obecne gabaryty. Pełnił on wtedy funkcję wartowni, a następnie był siedzibą żandarmerii wojskowej. Z początkiem lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku jednostkę wojskową zlikwidowano. Obecnie w tym miejscu znajduje się Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica, a budynki rogatek płońskich stanowią część jej bramy wjazdowej.

Część planu Płocka z 1956 r. przedstawiająca zarys rogatek płońskich; plan w posiadaniu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie – Delegatury w Płocku.

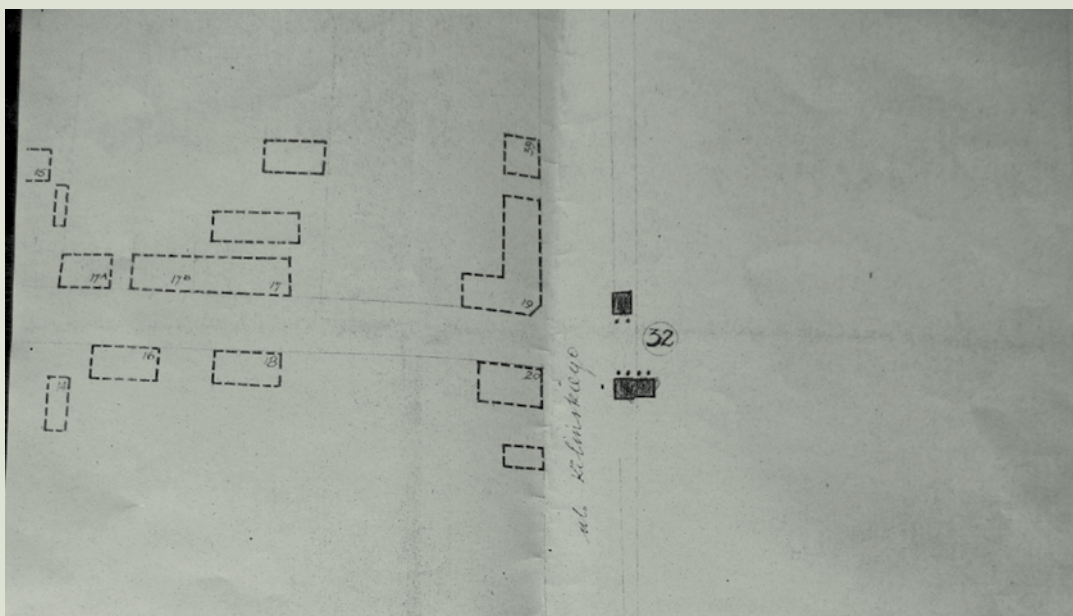

Widok obecny południowej rogatki płońskiej; fot. A. Rogoziński.

Widok obecny rogatek płońskich; fot. A. Rogoziński.

Rzut poziomy jednej z rogatek warszawskich, 1948 r. (ze zbiorów Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej).

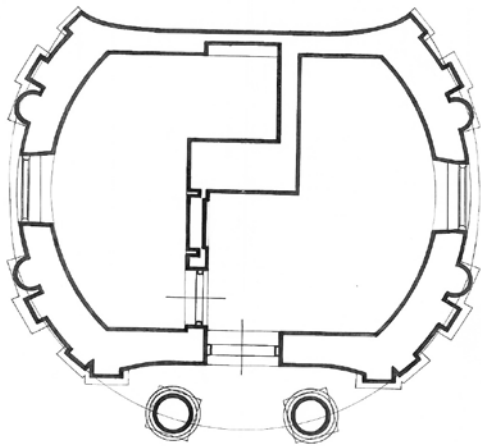
ROGATKI WARSZAWSKIE

...zwane również „wyszogrodzkimi”, są najbardziej okazałe, jeśli chodzi o formę jak i rozmiar, ze wszystkich rogatek miejskich w Płocku. Swoją architekturą przypominają stołeczne rogatki mokotowskie zaprojektowane przez tego samego architekta. Są to budynki na planie prostokąta, dwukondygnacyjne z podpiwniczeniem. Część frontowa wyposażona jest w portyk wgłębny, wsparty czterema kolumnami jońskimi. Powstały w latach 1816–1819. W dwudziestoleciu międzywojennym funkcjonowały pod adresem ulica Kolegialna 34¹⁶. Podobnie jak w rogatkach bielskich, tak i tutaj część pomieszczeń niewykorzystywanych przez poborców celnych pełniła funkcje mieszkalne bądź usługowe. Z akt miasta Płocka możemy się dowiedzieć, że w 1923 roku w jednej z rogatek warszawskich wynajmował miesz-

kanie i prowadził sklep spożywczy Józef Wójcik, następnie odstąpił on prawa do mieszkania i sklepiku panu Kinałskiemu¹⁷. Ten sam budynek był rok później przedmiotem zatargu pomiędzy dowództwem 4 Pułku Strzelców Konnych Ziemi Łęczyckiej a magistratem. Kwestią sporną było prawo własności przybudówki pobudowanej kilka lat przed pierwszą wojną światową. Zarówno wojsko, jak i władze miejskie, rościły sobie do niej prawo, ostatecznie kwestia została rozwiązana z korzyścią dla pułku¹⁸. Budynek rogatek warszawskich zachowały się praktycznie w formie niezmienionej od chwili wzniesienia. Podobnie jak w minionych czasach tak i teraz pełnią funkcje użyteczności publicznej na rzecz miasta. W jednym z nich, pod adresem alei Jana Kilińskiego 6a, znajduje się Punkt Konsultacyjny Stowarzyszenia MONAR. Drugi obiekt jest siedzibą Filii nr 2 Książnicy Płockiej, jego adres to aleja Jana Kilińskiego 8a.

Widok obecny rogatek warszawskich; fot. A. Rogoziński.

Rzut poziomy jednej z rogatek dobrzyńskich, 1931 r. (ze zbiorów Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej).

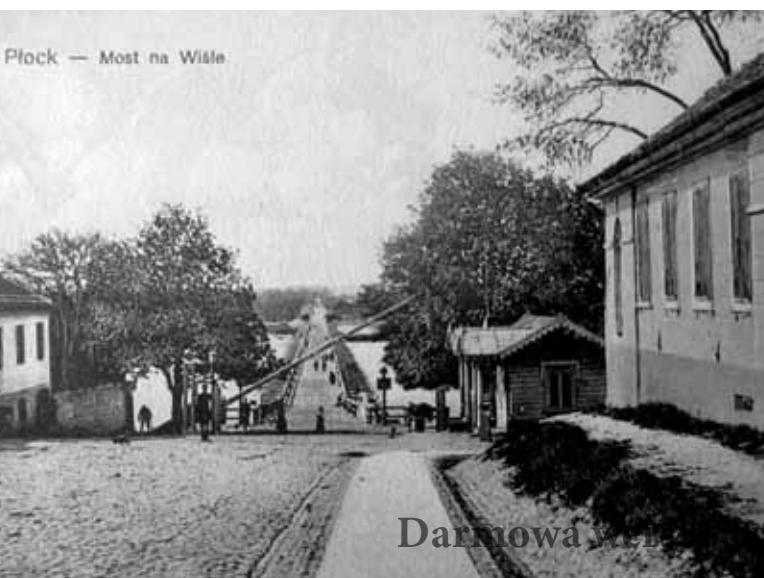
ROGATKI DOBRZYŃSKIE

Znajdują się na ulicy Kazimierza Wielkiego 24. Również one miały swój odpowiednik w stolicy, były wzorowane na rogatkach jerozolimskich. Zostały pobudowane na planie zbliżonym do okręgu z niewielkim wcięciem w tylnej ścianie budynków. Są to budowle dwukondygnacyjne, w części frontowej ozdobione kolumnami. Podobnie jak w przypadku rogatek warszawskich i bielskich tak i tutaj rozmiar budowli pozwalał na wykorzystanie części budynku w charakterze mieszkania dla osoby zatrudnionej jako poborca rogatekowy¹⁹. Nie zachowało się wiele dokumentów dotyczących tych rogatek, stąd tak lakoniczny opis. W chwili obecnej są własnością miejską, w obu budynkach ma siedzibę galeria a.r.t.

ROGATKI NADWIŚLAŃSKIE

To najbardziej tajemnicze ze wszystkich rogatek. Wzmiankę o nich można znaleźć w aktach dotyczących plockich rogatek już w 1824 roku. Pod datą 1826 znajdujemy równie lakoniczny opis: *jedna izba o dwóch oknach*, wymienione jest również skromne wyposażenie. Natomiast przy dacie 1834 odnajdujemy wpis informujący, iż budynek pełni funkcję odwachu²⁰. W tym czasie pozostałe budowle rogatekowe były już zajęte na potrzeby poborców miejskich. Prawdopodobnie był to tylko jeden budynek. Czy zatem można go uznawać za rogatekę? Moim zdaniem tak. Pełnił przecież taką samą

Rogatka mostowa, ok. 1916 r.;
karta pocztowa ze zbiorów Zygmunta Różalskiego.

Widok obecny rogatek dobrzyńskich; fot. A. Rogoziński.

funkcję jak pozostałe budowle rogatekowe. Stanowił też w pewnym sensie punkt graniczny miasta dla osób podróżujących szlakiem Wisły. Został zbudowany w tym samym okresie co pozostałe rogateki i razem z nimi jest wymieniany w dokumentach dotyczących tych budowli. Czy był to ten sam budynek, który znajdował się niedaleko obecnego Zajazdu Rybaki, a który znamy z kart pocztowych i fotografii przedstawiających tę część miasta z początku XX wieku? Tego w chwili obecnej nie jestem w stanie stwierdzić. Faktem jest natomiast, że ten ostatni został rozebrany w 1916 roku²¹.

W niniejszym artykule starałem się przypomnieć plockie rogateki. Obiekty te tak wrosły we współczesny krajobraz miejski, że przestaliśmy zwracać na nie uwagę. Zwykliśmy przechodzić obok nich obojętnie. Jednak te niewielkie budynki z całą pewnością mogą nas zaskoczyć swoją historią. Przeszłość dyktowała im różne funkcje. Początkowo wyznaczały granicę miasta i witały przybyszów. Z czasem zaczęły pełnić funkcję lokali mieszkalnych i usługowych. Najmniejszy z budynków rogatekowych pełnił niegdyś funkcję dzwonnicy kościelnej. To najlepiej podkreśla fakt, że tak niewielkie budowle mogą się pochwalić ciekawą historią. Pamiętajmy o tym. ■

1. K. Askanas, *Sztuka Płocka*, Płock 1991, s. 167.
2. Archiwum Państwowe w Płocku (dalej APP), Akta miasta Płocka (dalej AMP), Akta... dotyczące urzędzenia rogatek, poz. 572.
3. APP, AMP, Akta... dotyczące urzędzenia rogatek, poz. 587.
4. APP, AMP, 1, Akta... dotyczące urzędzenia rogatek w mieście, poz. 571.
5. tamże.
6. APP, AMP, Akta... o 8 domkach na rogatkach miejskich, poz. 25258.
7. tamże.
8. tamże.
9. APP, AMP, Akta o domkach na rogatkach, poz. 25385.
10. APP, AMP, Akta o domkach na rogatkach miejskich, poz. 25441.
11. M. Łakomski, *Album tumski*, Płock 2008, s. 28, fotografia nie opisana, informacje dotyczące okoliczności i daty jej powstania uzyskałem od autora publikacji.
12. APP, AMP, Akta... dotyczące urzędzenia rogatek w mieście, poz. 571.
13. APP, AMP, Akta o domkach na rog., płońskiej, poz. 25188.
14. APP, AMP, Akta o domkach na rogatkach, poz. 25340.
15. M. Trubas, *Plocki Garnizon Wojska Polskiego w latach 1918-1939*, Warszawa 2008, s. 433.
16. APP, AMP, Akta o 2 domkach na rogatkach Warszawskich, poz. 25155.
17. APP, AMP, Akta o domkach na rogatkach, poz. 25296.
18. APP, AMP, Akta o domkach na rogatkach, poz. 25340.
19. APP, AMP, Akta o domkach na rogat. Dobrzyńskiej, poz. 25198.
20. APP, AMP, Akta... dotyczące urzędzenia rogatek w mieście, poz. 571.
21. W. Serafinowicz, B. Trębała, *Z dziejów budownictwa w Płocku*, Płock 2008, s. 67.

Dziękuję panu prof. nadzw. dr. hab. arch. Robertowi Kunklowi, prodziekanowi Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, za udostępnienie skanów pomiarów rogatki warszawskiej i dobrzyńskiej.